MEDİNE VESİKASI: İKTİDARI YENİ BİR OKUMA BİÇİMİ

MUHARREM TOROS

Genellikle son yüzelli yıllık tarihsel dönemimiz, eğitim sisteminde ve hayatımızda pozitivizmin egemen olduğu ve bunun doğal uzantısı olarak evrimci düşünce biçimlerinin başat kılındığı bir dönem şeklinde algılanmaktadır. Böyle bir geleneğin varlığı kaçınılmaz olarak, Türkiye'de değişimin (ya da modernleşmenin) devlet/seçkin eliyle gerçekleştirilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle oluşturulmaya çalışılmıştır. Oysa Nilüfer Göle'nin de işaret ettiği gibi, artık Türkiye "toplum eksenli modernliğe geçme sınavı" ile karşı karşıyadır. "Toplum eksenli modernlik" sivil kurumların varlığının gerekliliğine daha çok ihtiyaç duymaktadır.

Bu yazı çerçevesinde, Türkiye'de "kenar"da yaşayan ve gitgide merkez'e taşınan İslâmi düşüncenin (ve tabii ki müslümanların) bu taşınma sırasında karşı karşıya geldiği önemli bir soruna dikkat çekmek istiyorum; iktidar olma..

Bulunduğumuz zaman diliminden geriye dönüp baktığımızda, Türkiye'de yaşayan müslümanlar açısından son on yılları kapsayan dönem içerisinde, "kenar"da kalan insanların "merkez"de yer almak için yoğun bir çaba içerisine girdiklerini söylemek mümkündür. Çok olumsuz bir anlam yüklenmesiyle birlikte bu cümlede oldukça önemli "doğru"ların varlığı inkâr edilemez sanıyorum. Bu cümlenin öznesi olan müslümanların kenar psikolojisi ile hareket ettiklerini ve kenar-merkez ilişkisinde edilgen olmayı önceden -en azından- reddetmediklerin ifadelendirmek yanlış olmayacaktır.

Niçin Bu Böyledir?

"...gelişmenin amacı insanları birbirlerine benzeştirmektir...sınıf, mevki, ahlâk, giysi, dil, değer ölçüsünden gelen insanlar arasındaki

farklar azalmaktadır." (İnan, 1971; 102). İnsanların birbirlerne benzemesi gerektiğini ifade ederken dolaylı olarak bütün toplumsal yapıların da birbirlerine benzemesini önceleyen bu yaklaşımın temelinde bir "az gelişmişliğin" uzantısı olarak "batılılaştırılma" gayreti söz konusudu. Türkiye, Cumhuriyetten önce başlayan ve halen sürdürülen Batı ile ilişkilerinde her zaman ve daima "kenar" olmuştur. Heper'in de ifade ettiği gibi, "kenar" kavramında ilişkinin tek yanlı olmasının vurgusu yapılmaktadır. Oysa "çevre" ya da periferi de merkez'le bir "karşılıklılık" söz konusudur (Heper, 1980; 3-35).

Asıl burada söylemek istediğim, Türk seçkinlerinin hedefledikleri yöne doğru gitmek için -kendilerince- gerekli olan belli bir değişimi düşünmenin koşulsuz taraftarı olmalarıdır. Elitler bazında Arap toplumuna eğilen Laroui "seçme özgürlüğünü prensibte inkâr edenler"in "ilerlemenin dışarıdan bir müdahale ile" sağlanabileceği fikrine sabit kaldıklarından bahsederken Türk toplumunun seçkinlerinin tavrına da gönderme yapıyor gibidir (Bkz. Laroui, 1993; 73). Değişimin yönü konusunda zaten bir fikir birliği mevcuttu. Ama bu değişime direnen Türkiye'nin "kenar"ında kalan insan grupları -yine seçkinlerin ifadesiyle aynı zamanda kendi kendilerinin düşmanıydılar. Zaten bu seçkin grubuyla halk arasındaki tek ortak yan konuştukları dil'di. Zaman zaman bu tek ortak yanda kopmalar olsa da genel olarak "tek" ve "sadece" dilin belirlediği bir ortak yan varlığını sürdürmüştür. "Kendi kendilerinin düşmanı" olan kenar'ın değişime direnmesini kırmak için başvurulan laisizm, Türkiye'de Batı'daki tarihsel sürecini ve bu sürece katkıda bulunan insanları da şaşırtacak derecede farklılaşarak yeni bir veçhe kazandı; "...din devletten olduğu kadar 'ruhlardan'da çıkarılmalıydı" (Aktar, 1993; 72).

Basite indirgeyerek çözümlemesini sunduğumuz Türkiye'de seçkin-halk arasındaki ayrımda en önemli etkenin "din" olduğu kuşku götürmez bir gerçekliktir. (Dine sahip çıkan halk kendini ancak kenar'da tutarak ya da bırakarak varlık alanı bulabilmiştir. Sosyolojik çözümlemelerde hep söylenegeldiği gibi, büyük şehirlere göç eden ve gecekondulara yerleşen insanların beş-on ev yaptıktan sonra hemen bulundukları yere hem de merkezî bir yere camii yapmaları; onların dinlerine sahip çıktıklarının en önemli göstergelerinden biri olarak gösterilmektedir. Aslında bu durum, Türkiye topraklarında yaşayan

insanların gelenekleriyle olan bağlarının küçümsenmeyecek düzeylerde olduğunu da göstermektedir.) Böyle bir parantez açtıktan sonra şunu söylemek mümkün gözüküyor. Kenar'da kalarak bir tür ezilmişlik duygusuyla beslenen bu yapı, siyasal süreçte kendini ifade edecek araçları bulunca var gücüyle bunlara sahip çıkmıştır. Burada oluşan toplumsal bağ yeni bir görünüm kazanarak varlık alanını sürdürmüştür. Böylece coğrafi mekan anlamında merkez'e taşınmaya başlanan kenar; "merkez"le bir tür "karşılıklılık" ilişkisine girince "çevre" bilinciyle, modern değerlerin ve sembollerin üretildiği merkez iktidar alanına nüfuz etmeye başlamıştır (Göle, 1991; 88).

O Halde Sorun Ne?

İnsanların düşüncelerinin bulundukları zaman ve yer aldıkları mekanla biçimlendiğini ve yine insanların bulundukları zaman dilimine ve mekana ilişkin sorunların üstesinden gelebilmek amacıyla düşünce ürettiklerini tarih kaydetmiştir. Tarihsel süreç, zamansal ve mekansal boyutun etkisi konusunda ipuçlarını vermektedir.

Kenar kendisini merkez'e taşırken, esasında "eski" merkez'in düşüncelerini sahiplenerek taşımaya çalışıyor. Çünkü, bir hareket olarak yer yer sert tavırlar gösteren, toplumsal yapı içindeki diğer grup/hareket/yapı ya da cemaatleri yok saymaya kadar giden böyle bir hareketin "merkez psikolojisi"yle yola çıktığını söylemek, acaba, bir spekülasyon mu sayılmalı? Ya da cumhuriyet seçkinlerinin insanların birbirine benzemesi gerektiği şeklinde ifadelendirdikleri düşüncelerinin kenar'daki yansıması mı? Oysa cemiyet, cemaat çeşitliliğinin bir toplamı değil mi? İnsanların tek tek ya da toplumların kendi içinde farklılıklarını koruyarak, çeşitliliğini muhafaza ederek, ama bir arada yaşayabilmelerinin yolu yok mu? "Eski" ya da "yeni" tek bir merkez etrafında örgütlenmiş toplumsal yapı içerisinde "yaşamak" mı daha önemli? Çoğulculuğun hiç bir zaman diliminde yok edil(e)mediği bir gerçek olarak ortada iken, buna karşı katı bir tavır takınılmasının sebepleri önümüzde duran önemli sorunları oluşturmaktadır.

Galiba "İktidar Hırsı"

İktidar kavramı aşk kavramı kadar bilinen en eski fenomenlerdendir. İnsanlığın başlangıcından bugüne kadar da en çok konuşulan

konular arasında yer almaktadır. Ama galiba biraz aşk lehine bir durumda söz konusu. Doğru olan şu ki, her ikisinde de önü alınamaz bir "tutku"nun varlığı inkâr edilemez.

Genel kabul gören ifadelerle, insanlar iktidarlarını ölüm dışında; ya kendi istekleriyle bırakırlar; ya iktidardaki müddetleri dolar veya istenmeyen ihtilal, darbe, istila gibi unsurlar sonucunda iktidarı bırakmaya zorunlu olurlar; ya da "gayri meşru" olarak iktidar ele geçirilir ve bu gayri meşru durum el koyan kişinin/kişilerin iktidarını "meşrulaştırır." Her halde tarih, kendi istekleriyle iktidarı bırakanları çok az kaydetmiştir. Bütün insanlık tarihini bir tür iktidar ilişkisi biçimine indirgemek ne kadar doğru, tam olarak bilemiyorum. Ancak bir realite biçiminde ortaya konunca başka bir şey söylemek oldukça güçleşiyor. Bundan kurtulmak mümkün mü?

Sorun, iktidarın kendi dışındaki değer yargılarını kabul etmeyen ve yok sayan anlayışında yatmaktadır. Çünkü buradaki amaç, "iktidar"dır. İktidarın kendisidir. Böyle olunca düşüncelerine iktidar hırsı bulaşmış insanların merkezi sorunu da "iktidar" olmaktadır. Merkez'de yer aldıklarında iktidarlarını sağlamlaştırmak için gerekli baskıcı yöntemleri hiç bir "insani değer yargısı"na bakmaksızın uygulayabilenler olduğu gibi; bu baskılara maruz kalanlar da -yani merkez dışında yer alanlar- "iktidar hırsı" ile iktidara geldiklerinde benzer yöntemlere başvurmadan yapamamaktadırlar. Esasında mantalite aynı olunca farklı bir uygulama beklemek yanlış olacaktır.

Zaman ve mekan olarak kenar'da kalan insanların düşüncelerinin de karşı çıktıkları merkez tarafından bir anlamda biçimlendirildiğini ya da "aynı silahla" karşılık vermek istediklerini düşünüyorum: Her hangi bir ahlakî değere başvurmadan böyle biçimleniyor. Asıl amaç, "merkez mantalitesi"ne karşı çıkma olmadığından, sadece merkez'i işgal eden "insanların" değişmesi esas alındığından dolayı sonuçta değişen "farklı" insanlar oluyor, merkez değil. Alternatif bir toplumsal yapı sunmak isterken, mevcut yapının yerine ikame edilmesi düşünülen bu alternatif yapının da "öncekine" benzer yöntemlerle oluşturulması (isteği) hangi bakış açısı ile temellendirilmektedir? Güncel olan bir deyimle açıklayacak olur isek, farklı okuma biçimleri yerine tek bir okuma biçimi esas alınmaktadır. Her tarihsel bağ gibi

bu "okuma biçimi bağı"nın da yine her toplumsal bağ gibi değişmek zorunda olduğunu söyleyebiliriz.

...Ya da Söylem Biçimleri

Müslümanlar kendi toplumsal projelerini sunarken, yöntem farklılığından olsa gerek, birbirinden farklı söylemler geliştirmişlerdir. Bu konumlandırmadan söz eden Laroui, dört ayrı alana dikkat çeker; "Tarih Olarak İslâm" - "Kültür Olarak İslâm" - "Davranış veya Ahlâk Olarak İslâm" ve "İmân Olarak İslâm" (Bkz. Laroui, 1993; 102-105). Burada söz konusu edeceğimiz ayırım, Ali Bulaç'a ait. Bulaç, Nilüfer Göle'nin de ifadelendirdiği gibi, siyasal İslâm ve Kültürel İslâm anlayışlarından ve bunların arasındaki düşünce farklılıklarından bahseder. Daha sonraki çalışmasında, Bulaç, Siyasal İslâm yerine "Resmi İslâm" ve Kültürel İslâm yerine de "Sivil İslâm" kavramlarının kullanılmasının daha doğru olacağı fikriyle bu iki kavramı kullanmayı yeğlemiştir (Bkz. Bulaç, 1992; 82).

Her iki anlayışın da farklı tarihsel referansları olmakla beraber, birbirinden ayrıştırmak oldukça zor görünüyor. Hatta farklı kişilere ve gruplara gönderme yaparak oluşturulan böyle bir ayrımda yer alan insanları zaman zaman her iki anlayış içersinde de görmek/değerlendirmek durumunda kalmamız, belki de, kendi içinde tutarlı, ayakları yere sağlam basan projeler üretilmemesinden, zihinsel ve güncel bir tıkanıklıktan kaynaklanıyor olabilir.

Yine de kabaca böyle bir ayrım var. Siyasal İslâm, değişimi "yukarıdan aşağıya" doğru gerçekleştirmeyi hedefleyen bu nedenle de eyleminde iktidarı ele geçirmeye öncelik veren bir anlayışı temsil ediyor. Dolayısıyla teorisini sistem değişikliğinin elzem olduğu bir gelecek zaman, "öte mekan" üzerine kuruyor ve hakimiyet kavramını ön plana çıkarıyor. "Allah'ın iradesi devlette tecelli eder" prensibinden hareket eden Resmi İslâm bu yönüyle, "Allah'ın iradesi ümmette tecelli eder" anlayışının egemen kılındığı Kültürel İslam'dan ayrılıyor. Esasen Kültürel İslâm'ın siyasi bir boyutunun olmadığını ifadelendirmek zor olsa da; bireye öncelik vermesi ve "zihni arınmayı" savunması nedeniyle siyasi boyutunun ikincil planda kalması söz konusudur. Kültürel İslâm'ın zihni arınmaya öncelik vermesi onun "aşağıdan yukarıya" doğru bir değişimi istemesini beraberinde getirmektedir. "Po-

zitivizmin bir yansıması olan kalkınmacı- gelişmeci" özellikleri bünyesinde barındıran "Resmi İslâm'ın anti-laik ancak özünde seküler olduğu"na vurgu yapan Bulaç, "görünürdeki karşıtlığına rağmen moderniteye yatkın ve kendi içinde moderniteye gelişebileceği alanlar açmaya hazır ve elverişli" olduğuna dikkat çeker. Böylece "gücü modernitenin araçlarında arayan" Resmi İslâm'ın, gücü "insani ve toplumsal dinamiklerde" arayan Sivil İslâm'ın (Kültürel İslâm) karşısında yer aldığını belirten Bulaç, "hakimiyet'in değil "katılım"ın öncelik hakkına sahip olması/ön plana çıkarılması gerektiğini savunur (Bkz. Bulaç, 1992; 75-89 ve Göle, 1991; 105-111).

Tam da burada Kültürel İslâm, bütün dünyanın karmaşayı yaşadığı bir dönemde, özelde Türkiye'yi hedef alarak Medine Vesikası'nı bir toplumsal proje düşüncesinin referansı olarak gündeme getirmiştir. Egemenlik hakları gündeme getirilmeden, çoğulcu bir toplumsal proje oluşturma maksadıyla, müslüman olan veya olmayan grupların dini, hukuki ve kültürel özerklik temelinde oluşturulacak bir toplumsal yapıda yer alabileceklerine ilişkin tarihi (ve dini) bir referans olarak sunulan Medine Vesikası önemli bir kaynak metindir. Bir müslüman olarak, hem de modernitenin sunduğu biçimiyle, "egemen" olma iddiası taşımıyorum. Düşüncelerinde Kültürel İslâm (Sivil İslâm) anlayışının baskın olduğu insanların da egemenlik iddiaları olduğunu zannetmiyorum. Ancak Medine Vesikası sonrasındaki tarihsel olayları; Hz. Peygamber'in hem Vesika dolayısıyla ortaya koyduğu tavrı hem de daha sonra (Yahudilere karşı) aldığı tavrı gözden kaçırmamamız gerektiğini düşünüyorum. (Ayrıca "hakim devlet" mi "hakem devlet" mi kavramlarını da tartışmak gerekiyor. Soruna daha belirgin açılımlar kazandırmak açısından yeni tanımlamalara ihtiyacımız olacak sanıyorum.)

Netleştirelim: Bir arada yaşayacağız derken, müslümanlar olarak "emr-i b'il-ma'ruf, nehy-i an'il-münker"den vazgeçecek miyiz? Yani bir "arka sokağımız"da olup bitenlerle ne kadar "ilgili" olacağız? Galiba, pratiğe dönük de olsa bu tip soruları açıkca cevaplandırmadan, sesli düşünmeden bir toplumsal proje sunmak kolay gözükmüyor. Bir arada yaşamayı düşünen insanlar olarak birbirimizle ne kadar ve nereye kadar "ilgili" olacağımızı iyi tesbit etmemiz gerekiyor. Topluluğun ahlâki yapısını yükseltmeyi amaçlayan bir dinin mensublarından biri

olarak; öncelikle birbirlerine tahammülü olan toplumsal yapılanmanın sağlanması gerektiğine bütün gönlümle inanıyorum. Pratik hayatta ters-yüz edilen mevcut ilişkilere, alternatif toplumsal ilişkiler sunulması, bu topraklarda yaşayan bütün insanlar için "olmazsa olmaz" bir konuma gelmiştir. Sorun gelip, faziletli insanların gayretlerine dayanmaktadır. "Ahlâklı" insanların "başedemeyeceği" sorunlar, ne toplumsal gruplarla ne de "devlet" eliyle çözülecektir; hem de hiçbir zaman.

Son olarak şunu söyleyerek bitirmek istiyorum: Dürüstlükle, Medine Vesikası örneğinde olduğu gibi çoğulcu bir toplumsal proje sunma gayesinde olan müslümanların "...şu anda doğmakta olan tasavvurunun derecesi, genişliği, tamlığı ve faaliyeti, sadece kendi geleceğini değil, çevresindeki dünyanın da büyük bir kısmını etkisi altına alacaktır" (Fazlur Rahman, 1981; 320)

Kaynakça

Abdullah Laroui, **Tarihselcilik ve Gelenek,** Çev. Hasan Bacanlı, Vadi Yay., 1993.

A.Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım,** Devlet Kitapları, 1971.

Ali Bulaç, **Nuh'un Gemisine Binmek,** Beyan Yayınları, İstanbul 1992.

Cengiz Aktar, **Türkiye'nin Batılılaştırılması,** Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993.

Fazlur Rahman, **İslâm,** Selçuk Yay., İstanbul, 1981.

Nilüfer Göle, **Modern Mahrem,** Metis Yay., İstanbul, 1991.

Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset-Makaleler,** *1*, Derleyenler: M. Türköne-T.Önder, İletişim Yay., İstanbul, 1990.

CİLT 1 GÜZ 1414/1993 SAYI 1

İSLÂMÎ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

inkılâb